

Norman Stone

DE BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN

TURKIJE

OORSPRONGEN

*Het hart van het Ottomaanse Rijk was het
Topkapı-paleis, op het kleine schiereiland
bij de haven van de Gouden Hoorn.*

1

Het hart van het Ottomaanse Rijk was het Topkapı-paleis, op het kleine schiereiland waar het schip van Fritz Neumark omheen voer op zijn weg naar het dok in de haven van de Gouden Hoorn. Het is een paleis dat nergens mee te vergelijken valt: enorm in omtrek, maar niet in hoogte. Het is ontworpen in binnenhoven met vele paviljoens, waarvan sommige zeer complex kunnen zijn. Ze worden *küşk* genoemd (de oorsprong van ons woord 'kiosk') en dat weerspiegelt de voorstelling die de heersers zelf van hun oorsprong hadden. Het paleis is een uitgewerkte versie van het tentenkamp van een nomadenhoofdman en het Ottomaanse symbool was de paardenstaart: hoe meer van zulke standaarden er buiten de tent stonden, des te hoger de rang; als het leger op mars was, waren de tenten vaak schitterende kunstwerken. De mooiste voorbeelden zijn in Krakau te zien, waar ze terechtkwamen na het beleg van Wenen in 1683.

De vroege Turken kwamen uit het Altai-gebied in Centraal-Azië, aan de westgrens van het huidige Mongolië. Ze zouden zelfs wortels kunnen hebben gehad aan de overzijde van de zee-engte naar Alaska: het Eskimo-woord voor 'beer' is het Turkse *ayı*. De eerste geschreven verwijzing naar hen is het Chinese *tyu-kyu* uit de tweede eeuw voor Christus, een naam die later nog hier en daar opduikt in Chinese bronnen van de zesde eeuw. Het duidde op nomadische krijgersstammen, geoefend in het overvallen van hogere beschavingen: het woord 'Turk' was de naam van de overheersende stam en betekent 'sterke man'. Deze nomaden, verwant aan de Mongolen en misschien ook aan de Hunnen, spreidden zich uit over het uitgestrekte plateau van Centraal-Azië en bezorgden de Chinezen veel problemen. Soms vormden ze steppes die een of twee generaties bleven bestaan, voordat ze werden geabsorbeerd door de meer gevestigde inheemse bevolking. In de Chinese geschiedenis draait het vaak om deze slagen aan de lange, open grens; de noodzaak voor de Grote Muur onderstreept dat. Het steppes rijk dat zich echt onderscheidde was dat van de Oeigoeren, van rond 800 na Christus, die de schrijfkunst en nog veel meer van de Chinezen overnamen. Er waren heersersfamilies bij met onmiskenbaar Turkse wortels, zoals dat van de roemruchte Kublai Khan (Kubilay is een heel gewone voornaam in Turkije), die in 1272 Hanbalik stichtte, 'stad van de heerser', het huidige Beijing.

Sommige van deze Turkse connotaties zijn misschien niet meer dan romantische dagdromen. Betekent *Kirghiz* in het Turks 'de tweeënveertig' (stammen), of iets anders, zoals 'nomade'? In de twaalfde en dertiende eeuw verwees Marco Polo naar het Chinese Turkestan als 'Groot-Turkije', en de plaatsnamen spreken natuurlijk boekdelen: de rivier Jenisej in Rusland kan

zijn naam alleen maar danken aan *yeni cay* of ‘nieuwe rivier’; en de vroege naam van Stalingrad, Tsaritsyn, heeft uiteraard niets met ‘tsaar’ te maken maar stamt van *sari su*, ‘geel water’. Er zijn ook wat eigenaardigheden. Toendra moet van *dondurma* komen, wat tegenwoordig echter ‘roomijs’ betekent.

De taalkundige afstammelingen van het oude Turks zijn in sommige gevallen natuurlijk ver van elkaar verwijderd geraakt, hoewel Anatolische Turken zeggen dat ze Kirgizisch heel makkelijk begrijpen, ondanks de duizenden mijlen die ertussen liggen. De grammatica is regelmatig, maar anders dan die van het Engels of Nederlands: voorvoegsels, werkwoordstijden en wat dies meer zij worden aan de woordstam toegevoegd, waarbij de klinker verandert al naar gelang de hoofdklinker van de woordstam. Dat is misschien het beste te zien aan het woord ‘pastrami’, een van de spaarzame woorden die we aan deze oude Turken te danken hebben. Het is een Italiaanse versie van het originele *pasturma*, tegenwoordig verkocht als heel dunne plakjes gedroogd rundvlees, bewaard in een korst van specerijen, waarvan komijn (çemen) het hoofdingrediënt is. *Pas* is de stam van een werkwoord dat ‘persen’ betekent. *Tir* (de *ı* zonder puntje wordt ongeveer uitgesproken als de *e* in ‘de’ en kenmerkt een klinkerwisseling die optreedt na een ‘a’) duidt op een oorzaak en *ma* (ook een klinkerwisseling: het had *me* kunnen zijn) maakt er een verbaal substantief of gerundium van. Dit levensmiddel, bewaard onder het zadel, hield nomadische boogschutters te paard honderden kilometers lang gaande over de steppe van Centraal-Azië.

De vroegste geschreven tekst in het Turks (met een runenalfabet) dateert uit de achtste eeuw, rond het Baikalmeer, en maakt melding van *dokuz oğuz*, ‘negen stammen’. Maar al snel kreeg de Oeigoerse versie van de taal, die verticaal werd geschreven op de Chinese manier, de overhand. Deze werd ook gebruikt in de diplomatieke correspondentie van de grote Mongoolse veroveraar, Dzjengis Khan (ca. 1167–1227).¹

Meer geschreven sporen hebben deze vroege Turken niet nagelaten en je kunt ze alleen bestuderen door bronnen van buitenaf te gebruiken: Chinees, Perzisch, Arabisch, Byzantijns. Ze verplaatsten zich naar het westen en het

1 De letter *ğ* wordt niet uitgesproken: hij verlengt alleen de voorafgaande klinker. Het was in de jaren 1920 een hele klus om deze Turkse klanken te transcriberen – zoals met de *ı* – en de Hongaren boden een helpende hand, omdat ze ongeveer voor hetzelfde probleem hadden gestaan. Hun *gy*, ongeveer uitgesproken als de *dj* in ‘djellaba’, wordt in het Turks weergegeven als een *c*.

zuidwesten, naar de grote beschavingen aan de periferie van Centraal-Azië. Ze kwamen in golven en twee daarvan hadden de proporties van vloedgolven, zoals we zullen zien. Dzjengis Khan leidde in de vroege dertiende eeuw een federatie van verwante Mongoolse en Turkse (of Tataarse) stammen. Een eeuw later kreeg hij een opvolger, een sloper van mondiaal formaat, Timoer Lenk (circa 1336-1405), die van Turkse origine was: *Timur* is een variant van het woord dat ‘ijzer’ betekent en *lenk* betekent ‘mank’. Zij en hun afstammelingen namen China in, een groot deel van Rusland en India; dat klinkt nog door in Mughal, een variant van Mongol. In het Turks betekent Taj Mahal ‘kroongewest’ en de taal van Pakistan, Urdu, is een variant van het woord *ordu* dat ‘leger’ betekent. Er bestaat een beroemd Frans boek over deze zaken, *L’empire des steppes* (1939) van René Grousset en er zijn door het hele gebied Turkse connecties te vinden, inclusief in Afghanistan, waar je vaak begrepen wordt als je de taal gebruikt. Maar de belangrijkste connectie, waar het de Anatolische Turken betreft, is met Perzië. Dit was natuurlijk de grootste historische beschaving van het hele Midden-Oosten en de meningen lopen erover uiteen wat voor relatie de Turken er precies mee hadden, meningsverschillen die niet alleen over culturele invloed gaan, maar over de islam zelf.

Al in de achtste eeuw waren Turkse huurlingen opgedoken in Perzië, waar het kalifaat vanuit zijn toenmalige hoofdstad, Bagdad, over de hele islamitische wereld regeerde. Sommigen waren verder gegaan naar Syrië of Egypte. Maar het beslissende moment kwam tegen het einde van de tiende eeuw, toen een van de Oğuz-stammen (westelijke Turken) de randen van het Perzische Rijk bereikte. De hoofdman was ene Selçuk, wat in het Arabisch zoveel als ‘kleine vloed’ betekende en misschien nog iets anders in het Turks. De Turken brachten een religieuze iconografie met zich mee die uit de Siberische wereld stamde: het sjamanisme, met zijn eigen druiden, waarvan de emblemen een slechtvalk en een havik waren: *tuğrul* en *çağrı*, nog steeds in gebruik als voornamen. In 1055 bereikten ze Bagdad en drongen ze door tot de hoogste kringen: op zeer hoge leeftijd trouwde hun leider, Tuğrul Bey, met de dochter van de kalief in een ceremonie volgens het Turkse ritueel: zoals een Franse historicus, Jean-Paul Roux, heeft opgemerkt was het alsof een Afrikaans stamhoofd met een Habsburgse trouwde, onder begeleiding van tamtams.

Vervolgens namen deze Turken Perzië helemaal over. Tot op de dag van vandaag weerspiegelen de schoolboekjes oude twisten en verhalen vol tegenslag. Kleine Grieken of Iraniërs leren dat hun voorvaderen, in elegant wit gekleed, over poëzie in de aanvoegende wijs spraken, terwijl waardige

matrones stralend naar het dartelen van de schapen keken en vlasblonde maagden in de kookpot roerden onder een blauwe hemel, totdat uit het niets lompe en harige wilden opdoken die op roof uit waren. Dat zijn de Turken en hun onderdrukking duurde eeuwenlang. Wat kleine Turken leren is iets heel anders: dat uitgebluste beschavingen vol eunuchen een stoot vitaliteit kregen door de komst van hun voorouders. Toen de Turken in de jaren 1930 namen moesten aannemen in de Europese stijl, waren Cenk, Tusa (al komt die waarschijnlijk van de Balkan) en Savas, die alle drie 'veldslag' betekenen, erg populair. En Zafer, Galip, Mansur en Kazan, allemaal woorden die 'overwinning' betekenen, nog meer. En er zijn veel woorden voor 'vechten' in het Turks.

De belangrijkste truc van Turkse krijgers was om als een militaire elite een al lang gevestigde staat over te nemen. Ze pasten zich buitengewoon makkelijk aan en leerden van de volkeren waar ze in doordrongen. In veel, maar niet alle gevallen namen ze de godsdienst over. Bij de Mongolen was dat boeddhisme of een vorm van christendom: maar elders, in India of Perzië, was het meestal de islam, die rond 1100 de meest beschaafde vorm van godsdienst was (zoals vooral te zien is aan de bouwwerken van Samarkand). De Perzen, erfgenamen van een van de grote wereldbeschavingen, kregen een Turkse aristocratie en vragen zich vandaag de dag nog af hoe het kan dat de Turken eerst een wereldrijk en toen een efficiënte moderne staat op poten zetten, terwijl hun dat niet lukte (het moderne Turkije telt één miljoen vluchtelingen uit dat gebied).

De interessantste synthese is de Russische. Zoals bekend zei Napoleon dat je maar aan een Rus hoefde te krabben en er kwam een Tataar tevoorschijn. In de dertiende eeuw bezweek Rusland twee eeuwen lang onder de Mongolen of de Tataren (oorspronkelijk net als 'Turk' gewoon de naam van de overheersende stam). Een derde deel van de oude aristocratie had Tataarse namen: Joesoepov (van 'Yusuf') of Moeraviev (van 'Murat') en Ivan de Verschrikkelijke stamde zelf af van Dziejengis Khan. De Tataren wisten hoe ze een staat moesten bouwen: dat klinkt nog door in de Russische woorden voor 'handboeien' en 'schatkist'. Uiteindelijk begonnen de Russische vorsten de Tataren te imiteren, met het meeste succes in Moskou. In 1552 veroverde Ivan de Verschrikkelijke de Tataarse hoofdstad aan de Wolga, Kazan. Negentiende-eeuwse ijzervreters stelden de Russische geschiedenis graag voor als een soort van kruistocht, waarin verontwaardigde boeren zichzelf bevrijdden van het 'Tataarse juk'. Maar die uitdrukking werd pas voor het eerst gebruikt in 1571, toen de orthodoxe kerk zich probeerde te verzetten tegen Ivan de Verschrikkelijke, die Tataren inzette om een staat te bouwen

waarin orthodoxe pretenties niet getolereerd werden. Daarvoor was de relatie veel complexer, onder andere door gemengde huwelijken.

De Perzische Turken werden ‘Grote Seltsjoeken’ genoemd, maar hun mindere neven die vaak nog nomaden waren drongen door tot in Anatolië. Hun hoofdman, Alp Arslan (die heerste van 1064 tot 1072), was eigenlijk op weg met zijn horde (ook dat woord komt van *ordu*, leger) naar Syrië, een rijk land. Onderweg beproefden zijn mannen de oostgrenzen van Byzantium, het Oost-Romeinse rijk, en verstoorden ze de Byzantijnse cliënten: christelijke staten in de zuidelijke Kaukasus, die op de steun van Constantinopel rekenden. Keizer Romanus Diogenes nam het dwaze besluit om een leger helemaal naar het oosten te laten marcheren. Er was een veldslag in 1071, bij Manzikert, nu Malazgirt, een onaanzienlijk plaatsje op een hoogvlakte ten noorden van het Vanmeer. De Byzantijnen verloren, waardoor hun greep op het oosten en het midden van Anatolië ernstig verzwakt raakte. In de loop van de twee volgende eeuwen vestigden de Seltsjoek-Turken zich in vrijwel geheel Anatolië: Byzantium werd ingeperkt tot het gebied rond Constantinopel, delen van de Balkan en een paar kustplaatsen.

De Seltsjoeken lieten de christelijke bewoners van Anatolië met rust. In Cappadocië, vanaf Ankara ongeveer vier uur rijden naar het oosten, zijn valleien waar christenen ongestoord konden leven en waar ze rotskerken bouwden vol fresco’s, die nu grote toeristische trekpleisters zijn. De fresco’s die geschilderd zijn in de tijd van de Byzantijnse opbloei, in de tiende en vroege elfde eeuw, zijn van een indrukwekkende kwaliteit. Een daarvan werd meegenomen naar het pas gekerstende Rusland, als Onze Vrouwe van Vladimir. Na de verovering door de Seltsjoeken worden de fresco’s minder verfijnd, maar ze blijven een bewijs dat de Turken een tolerante en gezagsgetrouwe beschaving ontwikkelden. Ze hadden geen aandrang het geloof van andere volken te onderdrukken en ze waren sowieso met te weinig, omringd door christenen aan alle kanten. In plaats daarvan waren er veel gemengde huwelijken en was er handel. Een Byzantijnse vorstin met literaire aanleg, Anna Comnena, zei in de twaalfde eeuw dat de bewoners van Anatolië bestonden uit Grieken, barbaren en ‘mixo-barbaren,’ Turken die met Grieken getrouwd waren.

In de hoofdstad van de Seltsjoeken, Konya (het oude Romeinse Iconium), en in de grote stad Kayseri (het oude Caesarea in Cappadocië), is schitterende architectuur te vinden, in de stijl van de grote paleizen van Samarkand en Bucharra in Centraal-Azië.² Er werden grote moskeeën gebouwd, waar soms scholen, ziekenhuizen en nog meer aan werden verbonden, al naar gelang het onderwijs vorm kreeg. Maar de vroege Turken waren

niet sterk in religieuze regels. Ze hadden minder met grote moskeeën dan met kleine gebedshuizen, die beter bij hun versie van de islam pasten, en hun vrouwen gingen ongesluierd; er werd wijn gedronken; er werd gedanst, tot grote ontzetting van een veertiende-eeuwse Arabische reiziger, Ibn Battoeta.

Uiteindelijk ging Byzantium ten onder, maar dat gebeurde vanuit het westen, niet uit het oosten. Er was altijd rivaliteit geweest tussen Rome en Constantinopel en het werd erger doordat de paus, als de bisschop van Rome, beweerde dat hij het hoofd van de hele kerk was. Daarentegen ontwikkelde Byzantium zijn eigen vorm van christendom: orthodoxie. Westerse – ‘Latijnse’ – kruisvaarders, een combinatie van Normandiërs en Venetianen, vielen Byzantium in 1204 aan en verwoestten het. Dit was een beslissend moment. Tot dan toe hadden de Byzantijnen een technologische voorsprong gehad op het Westen en West-Europeanen keken in Constantinopel hun ogen uit als een stel provincialen. De Byzantijnen beschikten over een formidabel wapen, ‘Grieks vuur’, waarbij ze een brandbaar oliemengsel over vijandelijke schepen uitstortten om ze in vlam te zetten. Dankzij dit wapen hadden ze al meerdere belegeringen doorstaan. Maar in 1204 hadden de Venetianen, als deelnemers aan wat bekendstaat als de vierde kruistocht, uitgevonden hoe ze leer met chemicaliën konden bewerken zodat hun schepen en belegeringstorens onkwetsbaar waren. Ze kwamen over de grote muur, die keizer Theodosius in de vijfde eeuw had laten bouwen, en plunderden de stad. De grote Pantocrator-kerk, waar de Comnenikeizers begraven lagen (het is nu de Zeyrek-moskee), werd van zijn graven ontdaan: vandaag herinnert alleen een klein randje van goud, te hoog in de muur om verwijderd te worden, nog aan hun bestaan. In de twee eeuwen die daarop volgden werd Byzantium door de Latijnen overheerst en hoewel de stad zich herstelde, was deze gebroken. In feite maakten Venetianen en Genuezen er de dienst uit, terwijl ze elkaar bevochten voor de handel met de Zwarte Zee. De Turkse kust daarvan is nog steeds bezaaid met de ruïnes van hun forten; en de Galata-toren, die de haven van Istanbul domineert,

2 Op de meeste daarvan is een tweekoppige adelaar afgebeeld. Dat werd zowel het wapen van Rusland als van Oostenrijk en je zou geneigd kunnen zijn te denken dat het van Byzantijnse oorsprong was en de twee delen van het opgedeelde Romeinse Rijk (met zijn ene adelaar) weerspiegelde, met Rome en Constantinopel als de twee hoofdsteden. Maar dat is niet het geval. Er is een origineel in het schitterende Ankara Museum van Anatolische Beschavingen en er staat bij ‘Hettitisch, 2000 v. Chr.’

maakte deel uit van de Genuese fortificaties. Er ontwikkelde zich vervolgens een gevecht van vier partijen: Byzantijnen, Venetianen, Genuezen en Turken.

De grote tijd van de Seltsjoek-Turken eindigde in de vroege dertiende eeuw, met de Mongoolse invasie. De Mongolen waren een soort van Turken en Dzingis Khan was een geniale veroveraar. Niemand kon zijn bereden boogschutters verslaan en de Mongolen, die slim gebruikmaakten van de vaardigheden van vreemdelingen, leerden voortdurend militaire technieken bij, waardoor ze stad na stad konden belegeren en vernietigen. Als je je overgaf lieten ze je daarna min of meer met rust, maar als je je verzette was het einde verhaal: een ereteken van Mongoolse overheersing was een piramide van schedels. Een Ottomaanse versie daarvan is bewaard gebleven in Niš, in Servië. Rusland, Perzië en het Turkije van de Seltsjoeken bezweken en zo ook Noord-India langs de weg van Afghanistan, al werd de Mughal-dynastie pas later ingesteld. De Mongolen werden uiteindelijk tot staan gebracht in Syrië en Duitsland, om een nogal banale reden: er was niet genoeg gras voor de paarden, waar hun ruiterrijk van afhankelijk was. Na een paar generaties zorgden de meer beschaafde autochtonen voor het dagelijks bestuur van het rijk en leverden de Mongolen of Turken alleen een aristocratie. Dit gold zelfs in Egypte, in iets andere omstandigheden: de Mamelukken die de zaak bestierden stamden af van Turkse huurlingen uit de Kaukasus en het woord zelf betekent 'slaaf'.

De Mongolen hadden Perzië in de dertiende eeuw platgewalst en daarna ook de Seltsjoeken in Anatolië vermorzeld. Hun staat viel uiteen in verschillende emiraten, groot en klein. In Noordwest-Anatolië, aan de Byzantijnse grens, lag een klein emiraat: de hoofdstad was een onaanzienlijke plaats die Söğüt heette. Net als al het overige wordt ook dit punt betwist. Het jaar 1300 wordt als de stichtingsdatum gezien, maar veel van wat er in de vroege periode gebeurde bestaat uit legenden. De stichter van deze kern van de Ottomaanse staat heette Osman (die leefde van ca. 1258 tot 1324) en er werd gezegd dat zijn vader, Ertuğrul, uit het oosten was gekomen, maar schrijven was niet het sterkste punt van deze heersers: het waren nomaden en uit de vroege archeologie (graven, afvalhopen) valt niet veel op te maken.

In de twintigste eeuw werd er beweerd dat de vroege Ottomanen (een verwestersing van Osmanlı) stralende vechters voor de eer van Allah waren. Dat was weer een antwoord op een nogal triomfantelijke christelijke bewering dat het nobele wilden waren, die alles van Byzantium hadden geleerd, maar voor beide stellingen is weinig bewijs. Misschien is een inscriptie op het dak van een moskee uit de veertiende eeuw een aanwijzing dat de vroege Ottomaanse heersers zichzelf als heilige strijders zagen, maar misschien ook

niet. Waren ze dat? Ze waren in elk geval nomadisch of semi-nomadisch en veel van hen werden daarom Turkoman genoemd (recente immigranten uit Centraal-Azië, die niet thuis waren in de steden) in plaats van Turken; ze spraken hun eigen Turks en niet een van de meer verheven talen. Maar de islam was een recente en nog niet al te sterke aanwas; de godvruchtigen beklagden zich over hun gewoonten; Osmans drie belangrijkste bondgenoten waren christenen; zijn zoon Orhan (die heerste van 1324 tot 1362) trouwde een Byzantijnse prinses; zelfs een eeuw later werd er aan het hof nog Grieks gesproken; er was geen polygamie.

Er is een concurrerende theorie dat Osman een klassieke pionier was, die een wildwestoorlog voerde tegen een rijkere buurman, en daar zit natuurlijk wat in. De Ottomanen waren geniale vechters, maar de staatkunde moesten ze ergens anders vandaan halen. Zoals een uitmuntende Griekse historicus van deze zaken, Stefanos Vryonis, heeft gezegd: het is een aardig spel om de laat-Byzantijnse instellingen met die van de vroege Ottomanen te vergelijken: landmeting, belasting, wetten en zelfs het soort van contract waarbij een ridder land kreeg in ruil voor zijn bijdrage in een gevecht. Het idee van een heilige krijger kwam pas veel later in de mode en wordt nog steeds verspreid door de schoolboekjes.

In 1326 veroverde Orhan de belangrijke stad Bursa. Er wordt beweerd dat het beleg heldhaftig was, maar in werkelijkheid stelde het niet veel voor. De Byzantijnse gouverneur gaf het op, klaagde dat zijn eigen staat ineenstortte en bekeerde zich tot de islam. De meeste inwoners stemden ermee in, al was het maar omdat ze te veel belasting betaalden. Veel van hen waren Armeniërs, wier eigen vorm van christendom werd onderdrukt door de orthodoxe Byzantijnen en die vaak enthousiaste bondgenoten waren geweest van de Turken van weleer. Hun beloning bij de Turkse verovering was dat hun religieuze hoofdkwartier naar Constantinopel werd verplaatst en nog lang daarna werden ze *millet-i sadıka* genoemd, 'de trouwe natie'.

Het is bijna onmogelijk om de kroniek van de veertiende eeuw, waarin de Ottomaanse staat opkwam, te ontwarren. De zwarte dood tierde welig. Er waren veel acteurs op het toneel, in wisselende allianties: er waren Catalanen in Griekenland, Hongaren in Bulgarije, Venetianen en Genuezen die met elkaar vochten om de Zwarte Zee. Byzantium maakte een surrealistische burgeroorlog van twintig jaar door, waarin Johannes V, een blinde grootvader, voor korte tijd Johannes VI opvolgde (zoals Edward Gibbon zegt: 'de Grieken van Constantinopel werden alleen bezield door de geest van het geloof en die geest produceerde alleen vijandschap en tweedracht.' En dan waren er de Ottomaanse Turken, die door hun hoge graad van mi-

litaire organisatie waardevolle bondgenoten waren. Orhan gleed behendig tussen de strijdende facties door en in 1352 brachten Genuese schepen de Turken voor het eerst over de zee naar Europa – de Balkan – om een van hen te helpen.

Met Italiaanse hulp nam Orhan een concurrerend emiraat in Noordwest-Anatolië over, een episode die islamitische kroniekschrijvers ongenoemd laten, ongetwijfeld uit verlegenheid met het feit dat de heilige krijgers hun missie vergaten. Dat deden ze trouwens ook in de andere richting, toen ze Ankara overnamen van nog zo'n emiraat: die gebeurtenis wordt herdacht in de Alaeddin-moskee, waar een inscriptie Orhan 'sultan' noemt, een verheven (en in oorsprong Arabische) titel die 'heer van alles' betekent; het is de eerste keer dat de term door de Turken gebruikt wordt. Maar toen Orhan stierf, in 1362, was het sterkste streven gericht op de Balkan en al snel veroverden de Turken de belangrijke oude stad Adrianopolis (het moderne Edirne) en maakten er hun hoofdstad van. Zijn zoon Murat I (die heerste van 1362 tot 1389) nam tijdens weer een andere Byzantijnse burgeroorlog de grote havenstad Saloniki in, waarna Noord-Griekenland grotendeels uiteenviel. Dat gebeurde ook met Bulgarije. In 1389 stond Lazar van Servië tegenover de Turken in de beroemde Slag op het Merelveld en ook de Serven gingen ten onder, al slaagde een van hen er uit wraakzucht in om tot Murat door te dringen en hem te vermoorden. Hierna waren de Serven nauw verbonden met de Ottomanen.

Murat werd opgevolgd door zijn zoon Bayezit, die heerste van 1389 tot 1402. Hij was een kundig man, die bekend stond als 'de donderslag,' en zijn vrouw was een Servische prinses. Ten koste van Venetië rondde hij de nieuwe bezittingen op de Balkan af. Maar zijn belangrijkste bijdrage lag in Anatolië. Daar lagen andere emiraten, die oorspronkelijk veel gewichtiger waren dan dat van Osman, en Bayezit nam ze over; toen ging hij verder naar het oosten, hoofdzakelijk om een belangrijke en lucratieve handelsroute te beheersen die in handen was van het machtige emiraat van Karaman. Opnieuw is het cruciale punt dat hij net als zijn voorgangers slaagde vanwege zijn basis op de Balkan: zowel de Serven als de Byzantijnen marcheerden met hem mee. Ze waren makkelijk te ronselen om voor de Ottomanen te vechten, ook al deden ze andere keren een beroep op het Westen om hen bij te staan tegen de Ottomanen. De Byzantijnse keizer Manuel II Paleologus, die heerste van 1391 tot 1425, schreef een klaagzang toen hij door het gebied van Kastamonu aan de Zwarte Zee reisde. De naam was een Turkse verbastering van 'Castra Comneni', het kamp van een ooit machtig Byzantijns vorstenhuis, en Manuel merkte op dat 'de Romeinen een naam hadden

voor de kleine vlakke waar we nu zijn. Er zijn hier veel steden, maar ze missen de echte glans van een stad, mensen. De meeste zijn nu ruïnes geworden.' Dat was waar: de Turken waren nog altijd nomaden.

De gewone mensen verwelkomden door de bank genomen de Turkse overheersing, die eerlijk en voorspelbaar was: haar belastingen waren lager, waar de Latijnse overheden vorderingen en lijfeigenschap oplegden. Er is of was zelfs een theorie dat het enigszins ketterse christendom van deze contreien, vooral in Bosnië, afstamde van het arianisme, dat ontkende dat Christus de zoon van God was en hem alleen als een groot profeet beschouwde, ongeveer zoals dat ook in de Koran wordt beweerd. De bronnen hiervoor zijn schaars en niet doorslaggevend. Er waren veel bekeringen en uitgebreide samenwerking op de Balkan.

De christelijke machten waren verontrust over de opmars van de Turken. De kruisvaarders waren uit hun landgoederen in het Heilige Land verdreven door een tegenoffensief van de moslims in 1291, maar ze beheersten nog steeds de zee en namen hun toevlucht tot goed versterkte eilanden, zoals Rhodos en Cyprus (de heerser daarvan noemde zichzelf nog steeds 'koning van Jeruzalem', een titel die werd doorgegeven en uiteindelijk terecht kwam bij de familie Courteney in Devon, waar in de zeventiende eeuw opmerkelijk genoeg een van de laatste Paleologi begraven werd). Het echte probleem voor de Ottomanen was Venetië, dat de handel in het oosten van het Middellandse Zeegebied overheerste: rijk, goed bestuurd, meedogenloos, machtig. Er werd een verzetsmacht tegen de Turken geregeld, als dat het goede woord is. De wanhopige Manuel II Paleologus ging het Westen door om hulp te vragen (en kreeg die in woorden: hij was zelfs naar Londen gegaan).

Er was een machtige staat die erbij gehaald moest worden, Hongarije. Vreemd genoeg waren de Hongaren, die oorspronkelijk uit Centraal-Azië kwamen, verwant aan de Turken: de beide talen waren langs parallelle lijnen opgebouwd en er waren veel gemeenschappelijke woorden ('gerst', *arpa*, 'zwenmen', *yüzmek* en *uszik*, 'zadel', *eyer* en *nyereg*; een curiositeit is 'tent', *çadır* en *csádor*, dat je uitspreekt als 'tsjador'). De Byzantijnen noemden de Hongaarse koning (aan wie ze de kroon met het kromme kruis aanboden) zelfs de *Tourkias archon*, 'vorst van de Turken'. Later speelden Hongaren een grote rol in Turkije, van İbrahim Müteferrika die de eerste drukpers bestierde in 1729 tot Licco Amar, die het vioolonderwijs op poten zette in de Republiek, en zelfs tot aan de tuinman van Atatürk.

Op die lijst staat ook Arminius Vámbéry, die in de negentiende eeuw de Isaiah Berlin van Istanbul was. Hij was geboren als Hermann Bamberger,

uit een Joodse familie die door een epidemie was uitgevaagd, werd geadopteerd door de plaatselijke lage adel en veranderde zijn naam in Vámbéry. Hij werd een Hongaarse nationalist ten tijde van de opstand tegen de Oostenrijkers in 1848, kwam uiteindelijk in Constantinopel terecht, leerde de taal snel, werd op vertrouwelijke missies naar Perzië gestuurd en realiseerde zich toen hij daar kwam dat hij heel dicht bij het gebied moest zijn waar de Hongaren vandaan waren gekomen. Hij doorkruiste woestijnen om meer uit te vinden. Dit leidde tot de ontdekking, onder het zand van de Taklamakan-woestijn, van een buitengewone beschaving: Chinees, Indiaas en hellenistisch. Het einde van het verhaal is dat de ontdekker weekenden doorbracht op Windsor Castle met koningin Victoria en werd benoemd tot Commander of the Royal Victorian Order in 1902.

In 1396 was Hongarije echter nog het bolwerk van het christendom. Een Europees leger viel Bayezit aan in Bulgarije en verloor onder absurde omstandigheden de roemruchte slag van Nicopolis. Het was een voorteken van wat komen ging. De Turken hadden een modern leger, terwijl de christenen nog in het tijdperk van voor het buskruit zaten: zij lieten zware cavalerie, opgesloten in harnassen, protserig ten aanval trekken, nadat ruziende aanvoerders eindeloos hadden gezemeld over wie er de leiding mocht hebben. Byzantium was voor het ogenblik gered vanwege een invasie uit het oosten, een van de grote terugkerende thema's in de Turkse geschiedenis. De Turken zelf waren uit het oosten gekomen en de Mongolen ook. Nu kwam de laatste en verschrikkelijkste van deze indringers, Timoer Lenk.

Hij was zelf een Turk van de Çagatay-tak, net als Dzjengis Khan, en in vierentwintig jaar voegde hij het uitgestrekte rijk van Dzjengis weer samen door orgieën van vernielzucht. Zuilen van schedels rezen op, ook in de landen van de Gouden Horde in Rusland; toen dit monster in 1405 stierf, had hij juist een enorm leger verzameld voor de verovering van China. Kort daarvoor had hij Bayezits groeiende rijk in Anatolië verwoest. Er was een grote slag bij Ankara (op de plek van het huidige vliegveld) in 1402, waarbij Bayezit zelf gevangen werd genomen. De Anatolische emirs, die Bayezit had verdreven, hadden hun toevlucht gezocht bij Timoer Lenk. Hun mannen waren door de Ottomanen bij hun leger ingelijfd, maar nu deserteerden ze. Timoer had krijgsolifanten verborgen in de wouden, die toen nog de Anatolische hoogvlakte sierden (nu allang niet meer) en de Ottomaanse strijdkrachten vielen uiteen. Hetzelfde gebeurde met Bayezits staat, toen de emirs in ere werden hersteld. Byzantium was gered en kon zelfs Saloniki heroveren, omdat een van Bayezits zoons de hulp van de keizer nodig had tegen een concurrerende broer.

DE BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN TURKIJE

Nederland en België onderhouden al vierhonderd jaar lang vriendschapsbanden met Turkije. Voor wie zich wil verdiepen in de boeiende geschiedenis van deze historische en religieuze smeltkroes is Norman Stones toegankelijk geschreven boek vol grote namen als Dzejngis Khan, sultan Süleyman I en Kemal Atatürk een must. Hij beschrijft de beknopte geschiedenis van het land vanaf de komst van de Seltjoeken in de elfde eeuw tot en met de aanvraag van het EU-lidmaatschap door de Turkse republiek in de 21ste eeuw.

Norman Stone woont en werkt sinds 1997 in Turkije. Hij was professor geschiedenis aan de universiteit van Oxford, docent in Cambridge en Istanbul en de speechschrijver en buitenlandadviseur van Margaret Thatcher. Tegenwoordig is hij verbonden aan de Bilkent-universiteit van Ankara. Hij is gespecialiseerd in de geschiedenis van de twee wereldoorlogen en Turkije.

'Een levendig, uitdagend, vaak grappig en altijd verhelderend verslag van het moderne Turkije en hoe dat ontstaan is ... Stone sleept zijn lezers mee op een spoedcursus Turkije langs de oorsprongen, geschiedenis en huidige uitdagingen. Weet je echt niet waarom er in vrijwel elke Turkse winkel een portret van Atatürk hangt, lees dan dit boek.' (*The Guardian*)

Omniboek

www.uitgeverijomniboek.nl